

JEOZOFİK YAKLAŞIMLAR, TÜRKİYE'DEN YANSIMALAR
GEOSOPHICAL APPROACHES, TURKISH REFLECTIONS

Sezgi DURGUN*

ÖZ

Bu makalede disiplinlerarası bir perspektiften “jeozofi” kavramı ele alınacak ve felsefe-mekân-siyaset ilişkisi konu edilecektir. Makalede jeozofik yaklaşımların Türkiye ve dünyadaki muhtemel etkisi ele alınacak, jeozofik anlayışın tarihsel ekollerle melezlenerek siyaset, insan ve mekân bağı nasıl inşa ettiğine odaklanılacaktır. Söz konusu çerçevede hayali coğrafyalar ve coğrafi imgelem söylemlerinin nasıl ortaya çıktığı tartışılacak ve buna istinaden farklı aktörlerin ürettiği “milliyetçilikler”, coğrafi konuma atfedilen jeopolitik roller ve “olağanüstücü” söylemler serimlenecektir. Coğrafya ve mekânın, insanla ve siyasetle nasıl bütünleştiği, sosyal bilimlerde mekân sallığın yeniden nasıl önem kazandığı tartışılacaktır. Aynı zamanda hem dünyada hem de Türkiye’de eleştirel jeopolitiğin ortaya çıkmasında ve jeopolitik ön kabullerin eleştirel bir şekilde ele alınmasında jeozofinin olanaklılığı etkisi araştırılacaktır. Bu bağlamda makale Türkiye’deki eleştirel jeopolitik literatüründen örnekler sunarak tartışmaya ulusal bir boyuttan bakmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Jeozofi, Hayali Coğrafyalar, Eleştirel Jeopolitik, Türkiye’de Coğrafi Düşünce, Coğrafi İmgelem, Terrae Incognitae.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, sezgi2005@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6482-141X>.

* Makale Geliş Tarihi: 06.05.2018
Makale Kabul Tarihi: 10.08.2018

ABSTRACT

In this interdisciplinary work, “geosophy” will be discussed as a concept that links philosophy, politics and space. The focus of the article will be on the development of possible geosophical approaches both in Turkey and worldwide. This article argues that geosophical understanding hybridized with the historical approach, would release a new discussion how politics, human and space are interconnected. This is how the concept “imagined geographies” makes sense in understanding different nationalisms, “exceptionalisms” or geopolitical roles / identifications assumed by various political actors. Along with the analysis of the rising power of spatiality in the social sciences, this article will evaluate the possible geosophical approaches in Turkish context mostly arising from the emerging critical literature on geopolitics.

Keywords: Jeosophy, Imagined Geographies, Critical Jeopolitics, Turkish Geographical Thought, Geographical Imagination, Terrae Incognitae.

1. JEOZOFİ NEDİR VE SİYASET İLE NASIL İLİŞKİLENDİRİLEBİLİR?

Bilinmeyen toprakların en etkileyici olanı insanın kalbinin ve zihninin içindekilerdir”. Amerikalı coğrafyacı John Kirtland Wright (1891-1969) bu sözleri 1946 yılında Amerikan Coğrafyacılar Derneği'nin açılış konuşmasında söylemiştir. Wright, Anglosakson coğrafya literatüründe *geosophy* (geo-sophia) olarak geçen, Türkçede jeozofi olarak adlandıracağımız bir yaklaşımın öncüsüdür. Jeozofi, etimolojik köken olarak Antik Grekçeden gelir, *geo* (yeryüzü) - *sophia* (bilgelik) kelimelerinden oluşan bu terim coğrafyaya dair geliştirilen bütünsel bir bakış açısını imler, sistematik coğrafyanın yanısıra “coğrafi episteme” nin nasıl ve hangi perspektiflerden oluşturulduğunu sorgular; coğrafi bilginin üretim süreçlerine odaklanır. Wright'ın terimleriyle historiografi tarih için ne ise jeozofi de coğrafya için odur” (Wright, 1947: 1-15). Böylelikle Wright, haritacılıkta Roma döneminde çokça kullanılan “bilinmeyen topraklar” terimine farklı bir boyut getirmiştir. Wright yukarıda alıntıladığımız sözleri sarfettiğinde II. Dünya savaşı henüz bitmiş, Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombaları atılalı bir yıl olmuştu. Bu konuşmadan bir yıl sonra Truman doktrini yayınlanacak, iki sene sonra İsrail-Arap savaşları başlayacak ve 1949'da NATO

kurulacaktı. Bilindiği gibi bu dönemde “coğrafya her şeyden önce savaşmaya yaramaktaydı” (Lacoste, 2014).

Harita, Wright’ın sunduğu jeozofik yaklaşıma göre, dünyanın ölçekler, sınırlar ve rakamlardan mürekkep iki boyutlu temsilinden ibaret değildir, haritalar maddi ve manevi anlamda çoğul ve göreceli gerçekliklerin temsilidir; insanların dünyayı kavrayışlarını, hayallerini ve hayal güçlerini de yansıtır. Böyle düşünmekle Wright aslında hümanist ve davranışsal coğrafyanın da felsefi temellerine önemli bir katkı yapmış olur. Bizce bu yaklaşımın tarih disiplinindeki Annales ekolünün önermeleriyle de ortak yönleri bulunabilir. Çünkü insanı mekân ile birlikte ele almak, hem tarihi hem de coğrafyayı zihinle ve duygu ile her herşeyden önce kültür ile ilişkiye sokmak demektir. Jeozofi, bu yönüyle insanın anlam dünyasını, tutumunu ve pozisyonunu (Almancada kullanılan *Weltanschauung* terimini andıran) coğrafi perspektife içkin olarak ele alır. 1940’larda “coğrafi imgelem” ya da “hayali coğrafyalar” dendiğinde büyük olasılıkla toplumdan herhangi bir yankı alınmazdı, imgelem ve hayal gibi terimlerin coğrafya gibi daha fiziki kesinliği olan bir disiplin ile eşleştirmek tuhaf ve uygunsuz bulunabilirdi. Oysa Wright’ın yukarıda alıntılıdığımız *terrae incognitae* argümanı ışığında yıllar sonra bu terimler coğrafya ile kesişmiş, 1970’lerden itibaren, sosyal bilimlerin ontolojik ve epistemolojik kurgusunda yepyeni bir dönem başlamıştır. Bunun ötesinde Wright, jeo-zofi (geo-sophia) terimini kullanarak coğrafya ve “mekân felsefesi”nin olanaklılığını ortaya koymuştur, çünkü jeozofi bir coğrafi bilgiyi, o yere dair geliştirilen insani deneyimi de ekleyerek değerlendirir. Burada önemli olan kesin bilgiye ulaşmak değil, bir mekân a dair tüm bakış açılarının üzerinden, onların üretim sürecini gören bir bakış yakalamaktır. Bunun Platonik felsefede karşılığı temaşaa etmek, yani *theoria* demektir. *Theoria* tüm açıları kuşbakışı görmek ve değerlendirebilmek adına *sophia*’dan yani bilgelikten kuvvet alır. Örneğin aynı yere dair bir balıkçının yaklaşımı, bir askerin yaklaşımı, bir şairin veya bir konar göçer grubun yaklaşımı farklı olacaktır. Dolayısıyla herhangi bir coğrafi anlatı insan zihnindeki kurgulardan, hayal gücünden ve daha da önemlisi güç ilişkilerinden yani siyasetten bağımsız değildir. Bütün bu anlatıların her birinin hangi güç mekân izmalarının, hangi imge, tasarım ve hayallerin ürünü olduğunu görebilmek jeozofik yaklaşımı örnekler.

Coğrafya ve siyasetin ne denli içiçe geçtiğini görebilmek için popüler bir örnek üzerinden gidilebilir. Bugüne dek üretilmiş dünya haritalarını elimize aldığımızda, matematiksel kesinlik taşıyan ölçeklerin sandığımızdan daha “keyfi ve olumsal (*contingent*)” olduğunu görürüz. Günlük kullanımda olan haritaların çoğunluğu Merkator Projeksiyonu esas alınarak çizilen haritalardır. Bu projeksiyona dayanarak çizilen haritaların hata payı yüksektir. Söz konusu haritalarda doğru sonuçlar sadece ekvator çizgisi hizasında elde edilir. Kuzey ve

güney uçlardaki ölçümler gerçeği tam olarak yansıtmaz. Merkatör Projeksiyonunun neden bu kadar hata payı içerdiğini sorgulayacak olursak cevabı oldukça basittir. Projeksiyondaki temel problem, küre şeklinde bir cismin, düzleme çevrilmesidir; küre şeklindeki dünya, düzlem üzerinde temsil edilirken birtakım kırılmalar, eğilmeler ve bükülmeler oluşmaktadır bunun için de yanıltıcı bir temsil oluşmaktadır. Sözümlü ettiğimiz bükülmelerden dolayı kuzey ve güney sahası mevcut halinden büyük görünür ancak orta sahalarda daralma oluşmaz. 16.yüzyılda ortaya çıkan bu harita türü, teknik olanaksızlıklardan dolayı hata payı taşısa da aslında büyük bir propaganda malzemesi olarak kullanılagelmiştir. Buna örnek olarak Merkatör temelli dünya haritalarının kuzey sahasını olduğundan büyük gösterdiğini, örneğin dünyanın ortasında yer alan Afrika gibi kocaman bir kıtayı gerçek boyutundan daha küçük gösterdiğini söyleyebiliriz. Bütün bu anlatıyı sorgulamak için 1974 yılında Arno Peters bu hataları sistematik olarak listelemiş, dünyanın yeni haritasını oluşturma girişimlerinde bulunmuştur, ama güç dengeleri Peters'in ürettiği yeni haritanın yaygın olan haritaların arasında sıyrılıp öne çıkmasına şans vermemiştir. Peters kendi çalışmasının dünya için önemini şu cümle ile belirtmiştir: “bize yeni bir dünya haritası değil yeni bir dünya görüşü lazım” (Ashmore, 2013: 57-59). Başka deyişle bir yandan Wright'ın “terrae incognita” argümanı, bir yandan Peters'in çalışmaları aslında bize coğrafi imgelemin siyasi bakışla şekillendiğine dair ilk ipuçlarını vermiştir. Merkatör Projeksiyonun asıl sorunu geometri değil, Kuzey ve Batı ülkelerinin hakimiyetinde oluşan bir dünya siyasetinin meşrulaştırma aracı haline gelmiş olmasıdır, bu durum haritaların ne ölçüde ideolojik enstrümanlar olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

2. DÜNYA HARİTASI TARTIŞMASININ JEZOZOFİK KÖKENLERİ

Dünya haritasının kesinlik ve doğruluk değerine dair tartışmanın kökleri geçmişe uzanır. Eğer Antik döneme dek gidecek olursak Presokratik filozoflardan Thales'in öğrencisi Anaximandros'un haritasını anmalıyız. İ.Ö. 6. yüzyılda bir harita çizen Anaximandros'un yerküreyi bir harita üzerine çizmesi toplumda bir skandal yaratır. Dünyanın ilk temsili resminin toplumda yarattığı bu büyük tepkiyi düşünürsek yerkürenin herhangi bir yatay düzlemde temsil edilmesinin ne kadar kadim bir tartışma olduğunu idrak edebiliriz (Farinelli, 2011: 1) Grek dünyasında yerin Tanrıçası *Gaia*, hareketli, canlı ve yaşayan bir varlık olarak kabul edilir; onun bir bronz ya da seramik bir tablet çizilmesi ve hapsedilmesi Tanrılara hakaret sayılmıştır. Dönemin zihniyetine göre bunun iki sebebi vardır:

- 1) Doğa ve yerküre akışta olan ebedi hareketi taşıyan varlıklardır bunların resmedilmesi onlara üstten/dışarıdan bakılabilmesi anlamına gelir ki bu da onların üzerinde bir güç iddia eder.

2) Tanrısal herhangi bir şeyin donuk bir temsilini oluşturmak, ondan hareketi çekip çıkarmak demek onu bir ölüye indirgemek ve ona ceset muamelesi yapmaktır.

Presokratik filozof Anaksimandros'un dünya temsili ne kadar tepki çekerse çeksün yepyeni bir siyasi süreci tetiklemiştir, kısa bir süre sonra bu harita siyasal amaçlar için vazgeçilmez bir kılavuz haline gelecektir. Bu sayede Grek dünyasında MÖ 8. ve 7. yüzyıllarda Akdeniz'in büyük kısmında kolonizasyon amaçlı keşifler yapılacak, bunların sonucunda kent devletleri kurma süreçleri doğacak bu süreçler de coğrafi bilginin artmasına yol açacaktır; yeryüzünün kartografik olarak ilk kavramsallaştırma girişimleri de bu devrede meydana gelmiştir (Durgun, 2013).

Modern döneme gelindiğinde Weber'in deyişiyle “dünya efsununu yitirirken” artık modern çağ temsiller ve imgeler çağına dönüşmüştür. Hatta imge gerçekliğin önüne geçmiştir. Günümüzde *Google Earth* uygulamasının dünyayı parmaklarımızın ucunda döndürebilme imkanı vermesi yepyeni dünya tasarımlarına yol açmıştır ve açacaktır. Buna dayanarak yıllarca Kuzey ve Batı merkezli dünya algısını ve ideolojisini “objektif bir gerçeklik” olarak kabul eden 21. yüzyıl insanı, artık coğrafyanın da inşa edilen ve imgelem ile çalışan bir alan olduğunu fark ederek eleştirel argümanlar ortaya atabilmiştir. Bugün mevcut eleştirel yaklaşımları geliştirmek için ayağımızı basabileceğimiz temellerden biri Wright'ın sözünü ettiği jeozofidir. Jeozofi coğrafi bilginin sadece fiziksel bir açıdan değil çevre- insan-zihin ilişkisi açısından ele alınmasıdır. Historiografi tarih için ne ise, jeozofi de coğrafya için budur; bu nedenle coğrafi fikirlerin geçmişine, şimdi ile olan ilişkisine ve insanın yeryüzü ile kurduğu bağa bakar (Wright, 1947: 12).

Wright, *terrae incognitae* argümanını geliştirirken coğrafi kavramların sadece bireysel değil kültürlere özgü olduğunu da ifade eder. İlk dönem Avrupa haritalarında bilinmeyen topraklar olarak adlandırılan yerler, oranın sakinleri için kendi yuvalarıydı. Aslına bakılırsa bir yerin “keşfedilmemiş” olması oranın bilinmediği anlamına gelmez, henüz bir keşifin bilgi nesnesi haline gelmediğini gösterir. Bu noktada aslında sömürgeleştirme sürecinde coğrafi algının nasıl siyasi güç tarafından belirlendiğinin de altını çizmek gerekir. Wright “unutmayalım ki fikirleri oluşturan coğrafi verilerden çok insan zihninin kendisidir” derken coğrafi fenomenin algılanma şeklinin fenomenen önce geldiğini vurgulamaktadır. Buna güzel bir örnek teşlik eden Kristof Kolomb'un hikayesidir (Farinelli 2011: 7). Popüler söylemde Kolomb'un hikayesi “coğrafi keşifler” olarak bilinen sürecin içinde tanımlanır ama esas bu süreci belirleyen temel dinamik sömürgeciliktir. İspanya Krallığı yeni ticaret yolları ve yeni sömürgeler ararken Kristof Kolomb'tan Doğu Hint Adaları'na seyahat etmesini

istemmiştir. 1492 yılındaki birinci seferinde Kristof Kolomb kendisini yanlışlıkla Yeni Dünya olarak adlandırılan Amerika kıtasında bulmuştur. Gittiği yerlerde karşılaştığı “medeniyetten nasibini almamış” almamış insan topluluklarının ticaret ve çıkar ilişkisi gütmeyen onları gülererek karşılaması, onların göklerden geldiklerini düşünmesi onu şaşırtır. Kolomb’a göre, yerliler çok temiz yüreklidir ve kesinlikle savaş sanatını bilmemektedirler. Kolomb günlüğüne şu notları düşerken aslında dönemin misyoner mantığını ve kapitalist zihniyetini ana argümanlarıyla özetlemektedir: “Efendimiz buyruk verselerdi bunların hepsini Kastilya’ya getirebilirdim, diyelim olmadı, kendi adalarımızda tutsak tutabilirdik, çünkü bu adamlara gık dedirtmemek ve kendilerinden istenecek her şeyi yaptırabilmek için elli kişi yeter de artar da bile. Bunlara en ağır işler gördürülebilir; uyanık adamlar; bakıyorum, dediklerimi hemen yineliyorlar” (Kolomb, 1999).

Hayali coğrafyalar, coğrafi inceleme ve siyaset de tam bu noktada devreye girmektedir. Siyasi tercihler güçlü olanın dünya kurgusunu (Dünya haritası örneğinde olduğu gibi) tek bir hakikat ya da tek bir “objektif gerçeklik” olarak dayatıp, popülerleştirebilir. Önemli olan bu güç ilişkilerin mantığını görerek (jeozofik yaklaşım) bu haritalara ve keşif-keşfeden ilişkisine yeniden bakabilmektir. Kolomb hikayesi bize hükmeden tarafın perspektifini göstermektedir. Bize bu konuda farkındalık sağlayan Wright ve temsil ettiği jeozofik yaklaşım yaşadığı dönemde kendine yeterince yandaş bulamıştır ve tarihin kazananların kaleminden yazılışı süregelmiştir; öte yandan mekân salığı merkeze alarak bilgi kaynakları değerlendirildiğinde özellikle 1960’lardan itibaren sorgulayıcı yaklaşımlar öne çıkmış, Löwenthal öncülüğünde bir grup coğrafyacının çabasıyla coğrafi fikirlerin kültüre kimliklere ve algılara özgü deneyimler ile iç içe şekillendiği düşüncesi çekicilik kazanmıştır (Löwenthal, 1961: 241-266). Bilgi üretim süreçlerinin perspektiflerle ilişki içinde olması, yerleşmesi, yani mekânsallaşması hem coğrafya disiplininin hem de genel anlamda sosyal bilimlerin epistemolojik ve ontolojik varsayımlarını yeniden gözden geçirmesine neden olacaktır. Bu süreçler coğrafya disiplininin kendi gelişim öyküsü ve dönüşümü ile de yakından bağlıdır. Bir sonraki bölümde coğrafya disiplininin tarinine, coğrafi inceleme ve jeozofi ilişkisine eğilmeye çalışacağız.

3. “COĞRAFİ İMGELEM” VE JEOZOFİ

Fransız coğrafyacı Yves Lacoste coğrafya disiplininin iktidar sahiplerinin elinde bir yönetim aracı olduğunu, bu aracın (Vietnam savaşında ABD Hava kuvvetlerinin Kızıl nehir bentlerinin coğrafi özelliklerinin bir yıkım planında kullanılması örneğinde olduğu gibi) doğrudan askeri amaçlara hizmet edebileceğini söyler. Lacoste’a göre mekân, gerek fiziksel gerekse iktisadi, sosyal,

demografik ve siyasi özellikleriyle güç ilişkilerinden bağımsız düşünülemez. Sözkonusu güç ilişkilerini çözümlmek ve mekâna dair oluşagelmiş dogmalara daha eleştirel bakabilmek için mekân denilen kavramın üretilen ve tüketilen bir unsur olduğunu varsaymak gerekiyor.

David Harvey (1973) ve Derek Gregory (1993), “coğrafi imgelem” (*geographical imagination*) terimini kullanırken coğrafyanın ideolojiyle kesiştiği yerden konuyu tartışmaya açarlar. Harvey bu terimi bireysel ve çoklu ve farklı ölçekteki yapıların analizinde kullanırken mekânsal adalet, iktidarın zihniyet kalıpları ve bu kalıpların karşılaştırmalı tarihini işin içine katar. Gregory ise sosyal/kültürel grupların oluşumunda büyük rol oynayan mekânsal örgütlenme biçimlerine bakmak için bu terimi kullanır. Örneğin milliyetçilik çalışmaları üzerinden ele alacak olursak vatan kavramının oluşumunu da coğrafi imgelem ile birlikte düşünebiliriz. Kolektif anlamda ulusların tarihinin yaşanmış bitmiş bir geçmiş zaman anlatısı değil her an yeniden inşa ve hayal edilen bir boyut olduğunu kavradığımızda, bunu vatan anlatılarına da uygulayabiliriz (Durgun, 2011). Ulusçuluk literatüründe önemli yer tutan Benedict Anderson’un “hayali cemaatler” argümanı bize milliyetçiliğin gücünü anlatırken milleti oluşturan tüm bireylerin birbirleriyle fiziksel temasta bulunmadan da bir kardeşlik soyutlaması üretebildiğini gösterir. Bunu sağlayan şey ortak imgelemdir. Bu çerçeveden baktığımızda modern dünyada kardeşlik/vatandaşlık bağı kurmak için ortak hayalden başka bir şansımız yoktur. “Hayal” kelimesi bu noktada “gerçekliği eksik”/yapay/kurgusal anlamda değil, “imgelenen” anlamındadır. Aynı hayal sadece millet için değil coğrafya için de geçerlidir, bir toprak parçasının “vatan” olarak imgelenmesi için sembollere, ortak mekâna ve duygudaşlığa gerek vardır. Çünkü bu süreçte hayal edilen imgeler kolektif alanda ortak bir anlam dünyası kurar. Semiyotik evren olarak da adlandırabileceğimiz bu alan toplumsal belleğin, şiirin, ritüellerin, mitlerin, efsanelerin ve anlatıların evrenidir. Jan Assmann’ın *Kültürel Bellek* (2001) ve Morley & Robins’in *Kimlik Mekânları* (1995) adlı çalışmaları bu tartışmayı milliyetçilik ölçeğinden çıkarıp insan-mekân-siyaset bağı hakkında daha kategorik analizler yapmak için fırsatlar yaratmıştır. Biz de insan-mekân-siyaset üçlüsü bağlamından hareket ederek “coğrafi imgelem” fikrini dünya haritasına uygularsak konuyu daha genişletip daha fazla değişkeni bu hayale davet etmiş oluruz. Bu noktada dünya haritalarının aslında Batı ve Kuzey merkezli bir perspektiften çizildiğini ve belirli bir dünya kavramının defalarca zihinlere işlenerek kalıplaştırıldığını görürüz.

Bu noktada anımsamamız gereken şudur; bir unsurun hayal edilmesi onun sahte olduğu anlamına gelmez onun birilerinin perspektifinden inşa edildiğini gösterir; önemli olan ortaya çıkan resmin hangi güç mekanizmalarının ürünü olduğudur. Örneğin Doğu-Batı/Kuzey-Güney ekseninde bölünen, siyasi sınırlar okyanus ve kıtalarla şekillenen haritalar bize kimin dünyasını/kimin gerçekliğini

anlatır? *Google Earth* bize kimin dünyasını sunmaktadır? Dijital ve hareketli bir dünya haritası üzerinde yaşadığımız dünyamıza dair gerçeklik duygumuzu nasıl dönüştürmektedir? Bu başlıbaşına bir tartışma konusu olabilir (Durgun, 2013).

Coğrafi imgelem terimine daha yakından bakacak olursak terimi var eden temel varsayımın şu olduğunu görürüz: Nesne, öznenin kalıplarına uyumlanarak bir gerçeklik kazanır; algılanan nesne algılayan öznenin zihnindeki kategorilere tabîdir. Yukarıda sözünü ettiğimiz *Annales* yaklaşımının temel varsayımlarını anımsayarak ilerlersek bu yaklaşımın en önemli özelliğinin tarih bilimi ile toplum bilimlerinin yöntemlerini birlikte uygulamak olduğunu görürüz. Bir bakıma özne ve nesnenin içiçeliği yeni bir problematik oluşturur. *Annales* teriminin belki de dilimize en iyi çevrili “vakayiname” olacaktır, çünkü bu yaklaşımın sağladığı perspektiften bakıldığında olaylardan oluşan klasik anlatının (*narrative of events*) yerine problematik merkezli bir çözümleyici tarih anlatısı alır. Buna ilaveten, siyasi tarihin yerine insan edimlerine odaklanan bir tarih anlatısı geçer. Yukarıda sözü edilen bu iki amacı gerçekleştirebilmek amacıyla, diğer disiplinlerle - coğrafya, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, dilbilim, antropoloji gibi sahalarla bilgi alışverişi yapmaya önem verilir. Bu ekolü takip edenler yepyeni bir tarihsel zaman kavramı başlatmışlardır. Bu bağlamda tarihin coğrafyası ve coğrafyanın tarihi, jeozofik yaklaşımda olduğu gibi içiçe geçer. Bu iddiayı temellendirmek için *Annales* ekolünün temel argümanlarını hatırlayalım.

Annales yaklaşımının iki kurucusu Marc Bloch ve Lucien Febvre tarih, sosyoloji, ekonomi, sosyal psikoloji ve antropoloji gibi çeşitli alanları toplum bilimleri ile koordineli bir biçimde ele alan bir perspektif geliştirmişlerdi. Öncelikli amaçları, 19. yüzyıl tarihçilerinin genel eğilimi olan siyaset, diplomasi ve savaşlar tarihi yerine, zihniyet tarihi, sosyal tarih, ekonomik tarih, bireyin tarihi gibi tarihin alt dallarını geliştirmektir. Başka bir özellikleri ise, tarihin yıllardan beri süregelen tek boyutlu ve sonsuza kadar devam eden bir devinim olduğu anlayışına da karşı çıkmalarıydı. Tarihsel bir olayın gerisinde uzun erimli ve üç katmanlı zaman kavramını ortaya attılar (Sönmez: 2009). Braudel, *Akdeniz* adlı kitabında her biri kendi içsel sürecini takip eden, üç değişik zaman boyutunu birbirinden ayırmaktadır. Braudel bu zamanları 1) Durağan zaman, 2) Sosyo-ekonomik süreçlerdeki değişimleri izleyen ağır zaman, 3) Vakayiname olarak adlandırabileceğimiz siyasal olayların akış zamanı olarak incelemektedir (Iggers, 2011: 51).

Üç zamanlı katmandaki en alt katman olan *longue duree*, coğrafi bir mekânı temsil eder ve olayların zaman kavramına göre şekillenmesinde yardımcı olur. Mekânın olay üzerindeki etkisini zaman boyutuyla incelemeye çalışmak, hızlı gelişen olayın zaman kavramının durağanlaşmasını sağlayarak, bütüncül tarih yazımına katkı sağlamıştır. Orta katman, konjektürel olarak toplumsal ve

ekonomik devinimleri ifade eder. Longue duree'den daha hızlı ilerleyen bu zamansal yapı toplumların oluşumu, ekonomik aktiviteler, kısacası coğrafya üzerinde yaşayan insanların toplumsal hareketlerini mekânsal katmanın üzerine oturtmayı amaçlamaktadır. En üst katman ise, *evenements*, yani vakayiname olayın (ya da olayların) yaşandığı zaman dilimi olarak en tepeye oturur. Görece daha hızlı bir devinime sahip olan bu katman, üç katmanlı tarih yazımında olayları sebep-sonuç, sorun-çözüm, etki-tepki gibi çözümlenmeler ile analiz etmeye yardımcı olur. Bu üç katman bir araya geldiğinde, tarihten kesit halinde alınan olayın, tarihsel arka planı ile beraber, mekân ve zamanın üzerine oturmasını sağlayarak bütünleşme tamamlanır.

Tam da bu noktada bizce mekânı da tıpkı zamanda olduğu gibi katmanlar şeklinde tanımlamak ve bunun üzerinden uzamsal katmanları serimlemek olasıdır. Çünkü uzam aynı zamanda bir mimarlık terimi olarak “zaman-mekân” demektir; demek ki uzam hem bir geometrik soyutlama hem de aritmetik bir temsildir. Mekânın haritadaki temsili ile tecrübe edilen ve üzerinde yaşanan hali birbirinden farklı olmakla beraber birbirlerini yeniden üretirler. Bu noktada Çinli coğrafyacı Yi Fu Tuan'ın (1975) mekân ve yer arasında yaptığı ayrımı anımsamak yerinde olacaktır. Tuan bu ayrırımda insanın deneyimini temel alır, bir mekân ya da haritada parmağımızı koyduğumuz bir nokta orayı deneyim alanına taşıyan özne üzerinden bir yer haline gelir. Bu tanımlama çok basit ve öznel görünse de çok güçlüdür, içgüdüsel ve kolektif sonuçlar üretir. Daha yalın bir örnekle çocukların evcilik oyununda yere serdikleri örtünün yeni bir imgelem evreninin sınırları olması gibi, uzamsal işaretler çok güçlü hikayeler, hayaller, imgeler ve anlatılar barındırırlar, işte sınırlar ve kimlikler böyle siyasallaşır ve meşruiyet kazanırlar. Bir bakıma “mekân” bir teritoryallığe ya da “vatan”a evrilirken (sosyal ve siyasal) kolektif imgelemin merkezine oturur. Bu çok katmanlılığı anlamak için öncelikle coğrafyanın tarihsel dönüşümüne ve sosyal bilimlerdeki metodolojik etkisine bakmakta fayda var.

4. COĞRAFYANIN BİR DİSİPLİN OLARAK DÖNÜŞÜMÜ: SOSYAL BİLİMLERDE “MEKÂNSALLIĞA DÖNÜŞ”

Coğrafya'nın sabit olması, fiziksel boyuta indirgenmesi ve üzerinde eylemde bulunulan pasif bir zemin olduğu kabulü uzun yıllar hakimiyetini korumuştur. Buna yönelik eleştiriler 19. yüzyılda Immanuel Kant, Alexander von Humboldt ve Carl Ritter'in başını çektiği felsefe geleneğinden kuvvet alarak geliştiler ve mekân ın hem aktif bir değişken olarak hem de insan ile bir bütünlük içinde ele alınması gerektiğini savundular.

Aslında coğrafya siyasetten hiçbir zaman kopuk olmamıştır; 15. ve 16. yüzyıllarda coğrafya sömürgeci devletler için bir keşif sahası iken, modernizmin ve ulus devletlerin tarih sahnesine çıkışıyla siyasi ve askeri gücün gösteri

sahasına dönüşmüştür. Bu nedenle, 19. yüzyılın en gözde disiplinlerinden biri olmuştur. Özellikle 1870 sonrası sömürgeci yayılma siyaseti, savaşlar, farklı kıtaların keşfedilmesi, coğrafyanın çok dikkat çekici bir bilim dalı haline gelmesini sağlamıştır. Heffernan'ın deyimiyle bu dönemde coğrafya "tartışmasız tüm emperyal bilimlerin kraliçesi olmuştur". 19. Yüzyılda kurumsallaşan bu coğrafya dernekleri, iktidarlar tarafından desteklenmiş ve ayrıca tüccarlar, diplomatlar, askerler tarafından da maddi olarak desteklenmiştir. Kısacası, 19. yüzyılda kurulan coğrafya dernekleri, coğrafyanın akademik bir bilim olarak kurulması ve gelişmesinden çok, farklı disiplinlerden gelen bilim insanlarının veri toplamasına hizmet etmiş ve bu verilerin devletlerin sömürgeci planlarına hizmet etmesine yol açmıştır (Yavan, 2014: 7).

Buna paralel olarak coğrafya disiplininin kendi içindeki tarihsel gidişata bakacak olursak, antik dönemden bugüne bazı temel tartışmaların canlı kaldığını görürüz. Modern coğrafyaya damgasını vuran tartışmalar, çevresel determinizm (*environmental determinism*) ile olanaklılıktır (*possibilism*). Bu iki yaklaşımdaki anahtar temat fiziksel ortamın insan yaşayışında ne dereceye kadar belirleyici olduğudur. Çevresel determinizm yaklaşımı fiziksel ortamın (iklim, yeryüzü şekilleri, bitki örtüsü vb.) insan yaşamında ağırlıklı olduğunu savunur, değişik fiziksel coğrafyaların farklı insan yaşayışının belirlemesi sürecinde fiziksel koşullara öncelik verir (Bekaroğlu ve Yavan, 2013). Yine Bekaroğlu ve Yavan'ın çalışmasındaki tartışmayı takip edersek modern coğrafyayı karakterize bir üçüncü yaklaşım vardır: Bölgeselcilik. Bölgeselcilik 20. yüzyılda coğrafyayı etkileyen ve hatta onu şekillendiren bir çerçevedir. Yukarıda andığımız çevresel determinizm, bölgeselci yaklaşımın içerisinde de etkili olmuştur; ancak, çevresel determinizm nomotetik bir anlayışı temel alırken, bölgeselcilik idiografik bir anlayışı temel almaktadır. Bu nedenle, bölgeselci yaklaşımın çevresel determinizm lokal olayların kendilerine has olan iç bağlantılarında kendisini göstermektedir.

Coğrafya metodolojik bakımdan 1950-60 arası pozitivistimin etkisi altında gelişirken 1970'lerden sonra post pozitivistimin yapısalcılığın etkisiyle daha farklı dallanıp budaklanmalar yaşadığını söyleyebiliriz. Bu da günümüzdeki çok paradigmatlı sosyal bilim anlayışını getirmiştir. Anglo-Amerikan geleneğin başını çektiği (Harvey, Massey, Soja, Gergory) farklı disiplinlerle iç içe giden bir humanist coğrafya çalışmaları alanı doğmuştur. Davranışsal coğrafya çalışmaları ile felsefi mekân tartışmalarının coğrafya disiplinine girdiği görülmektedir. Çağdaş mekânsallık tartışmalarının ince detaylarına girmeden bir sonraki bölümde yukarıda sunduğumuz çerçeveden Türkiye bağlamını görmeye çalışacağız; jeozofik düşüncenin nasıl ve hangi alanlarda yeşerdiğine ya da yeşerebilme olanaklarına bakacağız.

5. TÜRKİYE’DE COĞRAFYANIN ALGILANIŞI

Jeozofi bir terim olarak Türkiye’deki akademik literatürdede henüz bir etkiye sahip değildir. Ama bu yaklaşımın yolunu açan çalışmalardan söz edilebilir. Öncelikle coğrafyanın nasıl algılandığına, Türkiye’de coğrafyanın gelişimine ve genel gidişatına bakacak olursak Alman, Fransız ve Anglo-Amerikan ekollerinin paralelinde gelişen genel bir okul coğrafyası literatürü görürüz; bunun yanında bir disiplin olarak yine Avrupa ve Anglosakson ekolleri izleyen bir akademik altyapıdan söz edebiliriz.

Coğrafya disiplini özellikle ulus inşa döneminde en çok işlev gören disiplinlerden biridir. Gerek dünyada gerekse Türkiye’de coğrafya eğitimi, “vatan” algısı yaratmada en önemli araçlardan biri olmuştur. Ulusun mekânsallaşması sürecinde ve coğrafyanın kurumsallaşma sürecini ve milli eğitimdeki rolünü unutmamak gerek. Söz konusu durum farklı ülkelerin ulus inşa dönemlerinde “milli coğrafya” ekollerinin doğmasına neden olmuştur. Türkiye’de de bu çerçevede özellikle 1928-1941 yıllar arasında Alman ve Fransız ekollerini harmanlayan bir okul kitapları geleneği oluşmuş, okul kitapları “serbest çeviri” tekniği ile yazılmış, mevcut Avrupa literatürünün Türkçeleştirilmesi ile yetinilmiştir. Okul söylemini üreten Faik Sabri Duran, Hamit Sadi Selen, Abdülkadir Kazancığlu gibi yazarların öne çıktığı bu dönemde coğrafi kimlik özellikle genç kuşaklara sınırlar, komşu devletler, nüfus, fiziki ve beşeri nitelikler üzerinden aktarılmıştır. Ders kitaplarındaki dünya temsillerine bakıldığında ise (örn. Afrika) Batılı sömürgeci dilin kopyalandığı görülür (Durgun, 2011: 272-77). Yeni kurulan Türk Cumhuriyetinin geniş saha çalışmaları yapacak uzman kadro ve bütçe yaratma konusunda sıkıntılar yaşaması olasılık dahilindedir, ama durum böyle olsa dahi daha sonra otantik veriler üretmek adına yapılan saha çalışmalarında “köycülük” akımı örneğinde görüldüğü gibi yine üstten dayatılan bir dil ve yaklaşımın hakim olduğu görülmektedir. Coğrafyanın gelişiminde ilk dönem (1943-1980) bilindiği gibi soğuk savaşa giden bir siyasi iklimin gölgesinde başlamıştır; beşeri coğrafyanın özellikle Almanya’da “ırk siyaseti”nin vesayeti altına girmesi ve Avrupa’da yaşanan trajik gelişmeler (Pogromlar, Holokost ve etnik katliamlar) sonucunda giderek beşeri coğrafya bilimsel saygınlığını yitirme tehlikesiyle başbaşa kalmıştır. Bu dönemde humanist coğrafya suskunlaşmış, genelde teknik ve mekanik verilerle yapılan çalışmalar öne çıkmıştır. 1940’larda dünyanın çatışma eksenleri ulus devletlerin milliyetçilik ve kimlik (kültür, ırk, din dil vb.) etrafında dönerken 2. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle yeni bir gerilim hattı dünya siyasetine yön verecektir. Bu da iki kutuplu dünya siyasetini getiren ideolojik savaştır. Amerika ve SSCB gerilimi bu döneme damgasını vurmuş, söz konusu gerilimler hem iki ülke arasında hem de her iki ülke taraftarlarını kapsayan çeperlerde yeni bir coğrafya ve yeni bir dünya siyasetini inşa etmişlerdir.

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle disiplinlerarası çalışma olasılıklarının daha fazla görünürlük kazanması, insan ve veri hareketliliğinin giderek hız kazanması ile zaman-mekân bağına yönelen ilgi artmaktadır; insan bilimleri ve coğrafyanın flörtü ile başlayan melezlenmeler 1970'lerden sonra dünyada 1990'lardan sonra da Türkiye'de mimarlık, kent sosyolojisi, kültürel antropoloji, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında filizler vermeye başlamıştır. Mekânın kültür ile birlikte düşünülmesi sadece artık coğrafya disiplinini değil mekân felsefesini, kültürü ve siyaseti de içine almaktadır. Söz konusu yeni süreçler coğrafyanın pasif bir sahne değil heran yeniden üretilen bir siyasi mücadelenin ürünü olduğunu açığa çıkarmaya başlamıştır. Bu bağlamda mekân çalışmaları mimarlık, kent sosyolojisi, siyaset felsefesi, ekoloji gibi alanlarda coğrafya ile diğer disiplinlerin melezlenerek gelişmesi söz konusu. 1990'lardan bugüne Türkiye'de özellikle coğrafya- siyaset bilimi - uluslararası ilişkiler alanlarını buluşturan eleştirel jeopolitik özelinde ciddi bir literatür oluşmuştur. Bu literatürün detaylı analizi makalemizin sınırlarını aşacağı için kısaca bir kaynakça analizi vermekle yetineceğiz. Jeozofik yaklaşımın olası zeminlerini araştırırken burada esas kriterimiz coğrafyanın temel mantığını koruyarak mekânın beşeri, fiziki ve siyasi olduğu kadar sosyo-kültürel parametreler üzerinden yeniden üretilebileceğini ve okunabileceğini görebilen; her dönemde yeniden kurgulanan kimliklerle coğrafyanın sabit ve değişmez değil akışkan ve ilişkisel bir nitelik kazandığını gösteren yaklaşımlar ve çalışmalardır. Bir sonraki bölümde bu yaklaşımlara örnek teşkil eden eser ve çalışmalara yer vereceğiz.

6. ELEŞTİREL JEOPOLİTİK VE TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALARI

Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle eş zamanlı olarak ortaya çıkan "eleştirel jeopolitik" kuramın öncelikli amacı, "sınır" ve "tehdit" gibi kavramların nasıl mekânsallaştırıldığını ve "biz" ve "diğerleri" ayrımının jeopolitik olarak nasıl tasvir edildiğini anlayarak dünyanın gerçek jeopolitik haritasını ve bu haritanın algılanmasına etki eden jeopolitik tahayyülleri açığa vurmaktır. Eleştirel jeopolitiğin önde gelen temsilcilerinden Ó Tuathail bu amaçla mevcut jeopolitik muhakeme biçimlerini üçlü bir sınıflandırma dahilinde incelenmesini önermektedir (Ó Tuathail, 1999: 109-10):

a) Formel jeopolitik: Bilim insanları, akademisyenler ve strateji/düşünce kuruluşları tarafından üretilen ve zaman içinde gelenek haline dönüşen jeopolitik muhakeme biçimleri;

b) Pratik jeopolitik: Hükümet temsilcileri ve dış politika bürokratları tarafından ortaya konulan ve devletlerin resmi dış siyasetlerinde ifade bulan jeopolitik muhakeme biçimleri;

c) Popüler jeopolitik: Medya, sinema, romanlar ve karikatürlerde açığa vurulan ve popüler kültürde kendisine yer edinen jeopolitik muhakeme biçimleri.

Tuathail burada üç farklı eğilime vurgu yapar. İlki jeopolitik söylemleri modernitenin sorunları içine yerleştiren John Agnew'in *jeopolitik tahayyül* kavramsallaştırmasıdır; bu bağlamda jeopolitik yapılara ve bu yapılar içinde siyasal ekonominin işlevine ilişkin bir *makro* ölçek söz konusudur. Agnew'in temel hedefi, modern dünya sistemindeki mevcut jeopolitik söylemlerin tarihini ortaya koymaktır (Agnew, 1994). İkinci ölçek ise milliyetçilik düşüncesi ve kimlik sorunsalıyla iç içe geçmiş farklı jeopolitik geleneklerin incelendiği *mezo* (orta) ölçektir. Bu ölçek içine devletlerin dünya sistemi içindeki yerleri ve ideolojik tutumlarını gösteren "jeopolitik vizyon" kavramsallaştırması da dahildir. Üçüncü ölçek ise Foucauldien bir perspektifle jeopolitik anlatıların tarihini sorunsallaştıran, jeopolitik pratikleri de bilgi/iktidar merkezli söylemsel süreçlere yerleştiren *mikro* ölçektir (Tuathail, 2004; 2006). Bunların yanı sıra yine Tuathail tarafından ortaya atılan, devletlerin kendine has stratejik çıkar söylemlerini tanımlamak için kullandığı *jeostratejik söylem* kavramsallaştırması da vardır (Yeşiltaş, Durgun ve Bilgin, 2015).

Coğrafya ve siyaset ilişkisine eleştirel pencereden bakan yaklaşımlar, (özellikle uluslararası ilişkiler başta olmak üzere siyaset bilimi, medya çalışmaları, Türk dış politikasına dair eleştirel yaklaşımlar) post pozivist epistemolojiden esinlenerek coğrafya ve siyaset arasındaki bağın doğal bir bağ olmadığını ve bunun kurgulanmış olduğunu iddia eder. Aslında sadece kurgulanmış olması değil nasıl kurgulandığı da başlıca tartışma noktalarından biridir. Bu makalenin başında Anderson'un "hayali cemaatler" argümanına yer vermiş, insan yapısı olan kurguların birer tasarım olduğunu, sözkonusu tasarımların hayal edilmiş olmasının onu daha az gerçek yapmadığını belirtmiştik. Jeopolitik sahasında da tam olarak coğrafi imgelem siyaset, tasarım ve inşa sürecinde devreye girmektedir. Bilindiği gibi klasik jeopolitik egemen ülkeler arasında rekabetin hüküm sürdüğü 1870-1945 yılları arasında ortaya çıkmış ve gelişmiştir; bu dönemde, dışarıda sömürüye dayalı, yayılma stratejisi izleyen Avrupa devletlerinin temel amacı içerde hızlı sanayileşme sonrasında yaşanan büyük teknolojik dönüşümün ortaya çıkardığı yeni duruma mümkün olan en etkin iç yapılanmayı sağlayarak adapte olmaktır. Klasik jeopolitisyenler (Ratzel, Ritter, Hausofer, Mac kinder) ise hem içerde hem de dışarda bu dengenin nasıl sağlanacağına yönelik reçete sunmuşlardır. Eleştirel jeopolitik bu klasik söylemin iç dinamiklerini masaya yatırarak bugüne uzanan süreklilikleri ve bu söylemi mümkün kılan koşulları tartışmaya açmaktadır.

Türkiye Bağlamı

Yukarıda sunulan çerçeveyi Türkiye bağlamında gözönüne alırsak 2. Dünya savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeni ve Türkiye'nin 1952 NATO üyeliği Türkiye için bir denge söylemini getirecektir. Buna binaen çokça zikredilen “köprü” rolü Türkiye için bir klasik model olacaktır. Daha sonra köprü rolüne eklenen “merkez ülke” söylemi Türkiye'nin klasik jeopolitik hasasiyetlerini taşıyarak bugünkü klasik söylemin altyapısını hazırlayacaktır. Klasik söylemde bugüne dek jeopolitik bir kabul olarak gelen “zor coğrafya=güçlü ordu”, “Türkiye'nin jeopolitik hassasiyetleri” gibi kalıplar kartografik endişeleri beslemiş, “coğrafi kaderimiz”, “jeopolitik konumuz ve benzeri söylemler üreten bir mantık izlenmiştir. Eleştirel jeopolitiğe göre ise “Kültür beşiği Anadolu”, “Doğu ve Batı'yı bağlayan Boğaz Köprüsü” ve egzotik İstanbul imgeleriyle Türkiye'nin kendi oryantalizmini ve dış politikasını beslemiştir. Dini, ideolojik ve militarist söylemler çoğunlukla bu jeopolitik dogmalara başvurarak kendilerini haklı çıkarmaya çalışmışlardır (Yeşiltaş, Durgun ve Bilgin, 2015).

Günümüzde bu konuya eğilen eleştirel ve güncel çalışmalar Türkiye'de kendine yeni alanlar açarak ilerlemektedir. Özellikle Türkiye'deki eleştirel jeopolitik ve siyasi coğrafya literatürüne (Bilgin 2007, 2012; Yanık, 2011; Durgun, 2011, Anaz 2012; Yeşiltaş, 2015, 2016) katkı yapan yeni araştırmalar giderek artmaktadır. Türkiye'de egemen coğrafi kalıplara eleştirel bakan çalışmalar, coğrafi kalıpların formel, pratik ve popüler jeopolitik söylemlerde nasıl yeniden inşa edildiğine bakmakta; dolayısıyla birbiriyle kesişen veya hesaplaşan süreçlerin nasıl ortaya çıktığını incelemektedir. Söz konusu çalışmaların bir tür jeozofik değerlendirme içerdiğini söyleyebiliriz. Çünkü amaç jeopolitiği Türkiye'de ve dünyada algılandığı şekliyle masaya yatırmak ve bu anlamda Türkiye'de alternatif yaklaşımlara yer açmaktadır; coğrafi bilginin üretilme ve tüketilme koşullarına bakarak onun mantığını ve felsefesini deşifre etmektedir.

Bilindiği gibi Türkiye'de jeopolitiğin bir bilimsel zemin olarak algılanışı 1940'lardan itibaren başlamıştır. Dönemin ünlü sosyologlarından Z. Fahri Fındıkoğlu'nun bunda payı büyüktür. Fındıkoğlu daha 2. Dünya savaşı başlarken iki aşamalı bir sorunsal olarak ortaya koymuştur: “Türkiye tarafsız kalan bir ülke olarak nasıl bir jeopolitik dava gütmeli? İlim adamlarını bu iş için seferber etmeli mi?”

Fındıkoğlu Alman, Fransız ve Rus jeopolitik geleneklerine bakarak Türkiye'nin de kendine böyle bir saha açması gerekliliğini görmüş, geleceğin siyasetinin jeopolitik argümanlar üzerinden inşa edileceğini çok erken bir zamanda teşhis edebilmiştir. Hatta jeopolitik söylemin gücünü bir ordunun

gücüne benzeterek aslında fikirlerin silahlardan çok daha etkili olduğunu fark etmiştir. Bu yeni ilmin silahı “jeopolitikadır”.

Fındıkoğlu'nun ilk bakışta reaksiyoner gibi görünen bu teşhisi bize göre en az Wright'ın *terrae incognitae* argümanı kadar önemlidir. Neredeyse aynı tarihsel dönemlerde hem Fındıkoğlu hem de Wright bize fikirlerin yeni coğrafi imgelemler yarattığını imgelemlerin de söylemlere dönüştüğünü ve daha da önemlisi soğuk savaş sonrasında dünya siyasetinin jeopolitik tasarımların ve anlatıların gücü ile şekillendiğini, 21. yüzyıl siyasetinin jeopolitik zeminde yükseleceğini haber vermektedir. Fakat bu farkındalıkla Wright 2. Dünya Savaşı sonrası güç ilişkilerinin ürettiği coğrafi zemine yönelik felsefi bir sorgulama alanı açarken, Fındıkoğlu ise bu farkındalık noktasından daha işlevsel, militarist ve milliyetçi bir yola sapmıştır, bunun en önemli sebeplerinden biri Türkiye'deki vatan ve mekân kurgusunun “kartografik bir endişe”nin gölgesinde oluşudur (Durgun, 2011). Fındıkoğlu'nun kendi sözleriyle söyleyecek olursak:

“Bence milli tesanüt, ordu kadar böyle bir Türk jeopolitiği de yarınki dünya mücadelelerinde milli davalarımızı müdafaa edecek, siyasi şahsiyetler işine yarayacak faydalı bir vasıta. Hele hudutlarımıza herhangi bir şekilde göz dikecek olanlara karşı bu yeni ilmin silahını kullanmak hayati bir zaruret olacaktır.” (Aktaran: Durgun, 2011: 290)

Fındıkoğlu'nun temsil ettiği devletçi ve militarist yaklaşım bir çok farklı aktör tarafından (devlet söylemi, dış politika temsilcileri, sosyal ve siyasal gruplar) değişik tarihsel dönemlerde her dem tazeliğini korumuş, coğrafya kitaplarında klasikleşen bir paradigmaya dönüşmüştür, bu temaya eşlik eden en önemli tutum olanağanüstücülük (*exceptionalism*) olmuştur. Coğrafi konumundan ötürü “köprü”, “anahtar”, “keşisme noktası” gibi özel roller atfedilen Türkiye, “jeopolitik konum”u sebebiyle her daim eşsiz ve hassas bir gerilim hattında tanımlanmıştır. Jeopolitik konum söylemi kuşaklar boyu zihninlerde yer etmiş, adeta dogmatik bir hal almıştır. Bugün de okullarda okutulan coğrafya kitaplarında aynı söylem yerini korumaktadır: bu söylemi kısaca örnekleme için 2016 tarihli 12 sınıf coğrafya kitabından konu anlatımına yer verelim:

“Türkiye, jeopolitik ve jeokültür levhalar üzerinde sınır ülkesidir. Yani batıdan Avrupa kültürü, kuzeyden Rus kültürü, doğudan Asya kültürü ve güneyden Afrika ve Arap kültürü ile sınırlıdır. Dolayısıyla Türkiye, aynı zamanda dünya kültürlerinin keşime noktasında bulunur. Türkiye, kuzeybatıdan Balkan ülkeleri, kuzeydoğudan Kafkas ülkeleri, doğu ve güneyden Ortadoğu ülkeleri ile sınırlıdır. Bilindiği gibi, tüm bu ülkeler, dünyanın en istikrarsız bölgeleridir. Savaş coğrafyası haritasında, bu bölgeler sıcak bölgeler diye adlandırılır. Dolayısıyla, Türkiye her yönden savaş çemberi içinde bulunmaktadır.”

Yukarıda alıntıladığımız metindeki yaklaşımda heran teyakkuzda olması gereken, zor bir coğrafi kadere sahip, güçlü devlet geleneğiyle bu zorlukların üstesinden gelen bir ülke tasarımı vardır. Güvenlik merkezli yaklaşımın temel mantığı uluslararası ilişkiler söyleminde Pınar Bilgin'in, Murat Yeşiltaş'ın ve Lerna Yanık'ın çalışmalarında oldukça detaylı bir şekilde deşifre edilmiştir. Jeopolitiğin güvenlik odaklı olması, coğrafyanın kader olarak algılanışı, Türkiye'ye biçilen köprü rolü ya da "olağanüstücü" coğrafi konum söylemi coğrafyanın siyasetin elinde araçsallaştırılmasına örnek oluşturan temalardır; bu temaların analizi Bilgin'in "jeopolitik dogma" argümantasyonunda oldukça geniş yer bulur (2012, 2015) Bilgin bu anlamda Türkiye'de yolu açan ilk örnekleri vermiş, onun ardından eleştirel jeopolitiği ordu merkezli analizler üzerinden okuyan çalışmalar izlemiştir. Bu çalışmaların ana referansı yukarıda andığımız Agnew (1994) ve Tuathail'in (2008) klasik jeopolitiği eleştiren çalışmalarıdır. Jeopolitik söylemler Agnew'e göre jeopolitik düzenlerin hegemonyayı mümkün kılan rıza oluşturucu öğeleri olarak ortaya çıkar. Bu anlamda jeopolitik söylem, coğrafyanın iç ve dış siyasette nasıl yazılıp okunduğuna ilişkindir. Böylece jeopolitik söylem, siyasal elitlerin farklı tarihsellik durumu ve kurumsal bağlamlara gönderme yapmak suretiyle politikanın nasıl mekânsallaştırıldığına ve bunun bir takım kurallar ve kavramlar ile kullanılmasına işaret eder (Corbridge, 2007). Eleştirel jeopolitiğin üç temel sorunsalı vardır (Tuathail, 2008): İlki, modernite sorunu ile ilgilenen ve jeopolitik söylem ve pratiklerin modernite söylemine içkin klasik paradigmanın eleştirilmesine ilişkin sorunsaldır. Söz konusu eleştiri jeopolitiğin kültürden ayrı bir pratik olarak düşünülemediğini savunur. İkincisi, dünya siyasetinin devlet-merkezli okuma biçimini dönüştürmektir. Söz konusu çaba jeopolitiğin kaçınılmaz olarak çoğul olduğunu ileri sürer. Üçüncüsü ise, jeopolitik düşünürlerin ve söylemlerin tarihlerinin sorunsallaştırmasıdır. Söz konusu sorunsallaştırma ise jeopolitiği kaçınılmaz olarak iktidar ilişkilerinin çekişmesi biçiminde ele almaktadır (Yeşiltaş, Durgun ve Bilgin, 2015). Tuathail ve Agnew'un tartışmalarını Türkiye bağlamına taşıyan Yeşiltaş (2016) farklı coğrafi imgelemlerin -ya da Yeşiltaş'ın deyimiyile "coğrafi muhayyile"lerin- ürettiği farklı mekân tasavvurları olduğunu iddia eder. Yeşiltaş, üç temel anlayışın (Milliyetçi/Türkçü, İslamcı/Muhafazakar ve Kemalist muhayyile) gayeleri itibarıyla birbirinden farklılaştığını ve aslında üçünün de jeopolitik tahayyüle bir araçsallık atfettiklerini iddia eder. Yeşiltaş çalışması kapsamında bu üç çerçeve içinden Kemalist muhayyileye eğilir ve ordunun ortaya koyduğu jeopolitik söylemi ele alır. Temelde sorduğu soru ise "Türkiye'de ordunun jeopolitik dili nasıl kullandığı ve jeopolitik dili kullanarak belirli bir söylemi nasıl dolaşıma soktuğu"dur.

Jeopolitiği belirli bir kavram ya da bölge üzerinden değerlendirmeye alan ender çalışmalardan biri de Emre Erşen'in "Türkiye'deki 'Avrasya Yorumları': Formel, Pratik ve Popüler Jeopolitik Yansımalar" (2015) başlıklı makalesidir. Erşen, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin siyasal ve entelektüel gündeminde hızla öne çıkan Avrasya kavramını eleştirel jeopolitik yardımıyla yeniden analiz eder, bu kavrama atfedilen anlamların oldukça çeşitli olduğunu gösterir ve Türkiye örneğinde Avrasya ve Avrasyacılık arasında bir ayırım yapmak gerekliliğine dikkat çeker. Erşen'in bulgularına göre bir jeopolitik kavram olarak Avrasya, sınırları Kafkaslardan Orta Asya'ya, Balkanlara ve hatta Ortadoğu ile Kuzey Afrika'ya kadar uzatılabilen oldukça esnek bir coğrafi alanda Türkiye'nin üstleneceği yeni bölgesel rol(ler)e atfen kullanılmaktadır; bu anlamda Avrasya özdeşleştirildiği bölgeden bağımsız olarak Türkiye'nin dünya siyasetinde "olağanüstü bir jeopolitik öneme" sahip olduğu söylemini yeniden üretmek için kullanılmaktadır.

Türkiye'nin jeopolitik söyleminde vazgeçilmez kabul edilen başka bir ebedi tema ise Kıbrıs'tır. Behlül Özkan'ın "Jeopolitik Tahayyül Olarak Yavruvatan" (2015) adlı çalışmasında iktidarların inşa ettikleri mitler sayesinde ideolojik konum ve taleplerini doğal ve "olması gereken gerçeklik" olarak sunduğunu "Kıbrıs davası" üzerinden tartışmaktadır. Özkan makalesinde "Kıbrıs davasındaki" Türkiye'nin talepleri mitleştirilerek, bu sayede taleplerin ideolojik çerçevesinden çıkartıldığını doğal ve bilimsel gerçeklik olarak nasıl meşrulaştırıldığını tartışır. Özkan bize mitler inşa edilirken farklı siyasi iktidarlar farklı çerçeveler çizdiğini, Kıbrıs'ın bir yandan "yavruvatan" olurken, öte yandan komünizme karşı "Akdenizde Türk kalesi inşa etmek" gibi amaçlar için kullanıldığını farklı örnekler ve söylem analizleri ile göstermektedir. Vatan kavramı üzerine çalışmalarıyla da öne çıkan Özkan (2012) literatüre farklılık getirir, *territoryal trap* olarak bilinen kavramı, devletin mekân üzerindeki meşru şiddet tekeli vatan kavramı üzerinden deşifre eder. Bu yaklaşımıyla Özkan'ın çalışmaları mekâna atfedilen jeopolitik söylemin siyasi gündemin dalgalanmalarına paralel gittiğini serimleme gayretindedir. Ayrıca Özkan'ın islami açıdan dış politika okumalarını analiz ettiği "Turkey, Davutoğlu and the Idea of Panislamism" (2014) başlıklı makalesi coğrafi imgelem, İslam ve siyaset üzerine önemli bir örnektir.

Jeopolitiğin bir söylem olarak siyaset üzerinde nasıl bir etki yaptığını bize gösteren çalışmalar giderek artan ölçüde coğrafi meta-analizler sunmaktadır ki bu da jeozofik yaklaşımın olanaklılığını gösterir. Örneğin bu bağlamda Pınar Bilgin'in "Türkiye'nin Jeopolitik Dogması" (2012) adlı çalışması büyük bir önem taşır. Bilgin klasik jeopolitik söylemde dogma olarak adlandırdığı jeopolitik önkabullerinin temel özelliklerini teşhis eder. Birinci özelliği, coğrafi unsurların 'orada bir yerde' ve jeopolitikçi tarafından 'keşfedilmeyi' bekleyen

‘doğal’ ve ‘değişmez’ ‘gerçekler’ olduğu ve coğrafyanın ‘gerçekleri’nin yön vereceği bir politikanın idealizm, ideoloji ve insan iradesi önünde bir engel olduğu biçimindeki klasik jeopolitikten alınma anlayıştır. Türkiye’deki jeopolitik dogmanın ikinci özelliği, dünya politikasını biçimlendiren bir unsur olarak coğrafyanın önceliği ile ilgili yaygın görüşlerin sahip olduğu aksiyomatik niteliklidir. Jeopolitik dogmanın üçüncü özelliği, Türkiye’nin coğrafi konumunun diğerlerinden her nasılsa daha eşsiz olduğu ve bunun Türkiye’nin politikaları üzerinde diğer ülkelerdekinden her nasılsa daha belirleyici olduğu varsayımdır. Bu biricikliği ve eşsiz olma söylemini dünyada birçok ülkenin jeopolitik söyleminde görmekteyiz ve milli coğrafya söylemi kendine has bir şekilde kendi dogmalarını bu değişmezlik üzerine kurgulamaktadır. Popüler kültürde, yazılı/görsel medyada veya herhangi bir yönetici seçkinin analizinde “jeopolitik önem”, “ülkenin hassas coğrafi konumu”, “stratejik bölge”, “sınır”, “bölge” ya da “merkez” gibi birçok coğrafi ifade biçimiyle karşılaşmak mümkündür. Yine Türkiye dış siyasetini konu edinen başka bir örnek çalışmaya bakacak olursak Gencer Özcan’ın (2015) “Türkiye Siyasetinde Jeopolitik Söylem” adlı makalesi coğrafyanın algılanma şeklini görmek bakımından büyük bir önem taşır. Türkiye siyasetinde farklı dönemlerden örnekler vererek Özcan çalışmasında, Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye’de jeopolitik söylemin siyasal amaçlar doğrultusunda nasıl araçsallaştırıldığı ve özellikle siyasetin haritanın hipnotik etkisiyle (*cartohypnosis*) ile nasıl sessizleştirildiğini incelemiştir. Örneğin Özcan’ın çalışmasında gösterdiği gibi Başbakan Nihat Erim; Türkiye’nin jeopolitik konumunu “dünyanın en tehlikeli bir noktası” olarak tanımlarken, “1961 Anayasası’nın getirdiği hakları bir lüks olarak” değerlendirmektedir (Özcan, 2015: 134). Özcan’a göre “jeopolitik söylem, Türkiye siyaseti içerisinde, özgürlüklerin sınırlandırıldığı ve güvenlik merkezli anlayışın sürdürüldüğü bir iktidar pratiği” haline gelmiştir.

Yine benzer bağlamda Türkiye’nin dış siyasetinde kullanılan köprü söyleminin ürettiği “aradalık” ya da “melezlik” problemini ele alan Lerna Yanık’ın çalışmaları (2009, 2015) bize Türkiye’nin coğrafi konumu itibarıyla kendine nasıl bir siyasi rol biçtiğini tartışır. Buna göre Türkiye’deki seçkinlerin soğuk savaş sonrası inşa ettiği “köprü” söylemi Türkiye’nin arabulucu, dengeleyici ve barış kurucu bir aktörlüğe aday olduğunu göstermektedir. Bu durum aynı zamanda coğrafi ve siyasi anlamda “eşsiz” ya da “olağanüstü” konumda olma argümanını beslemektedir. Dünya kültürlerinin sentezini barındırmak, Doğu-Batı bütünleşmesine zemin olabilmek gibi vasıflar da Türkiye’nin “köprü” söyleminin vazgeçilmez öğelerindedir. Köprü söylemi sadece Türkiye’deki jeopolitik anlayışa özgü değildir. Farklı din ve dil gruplarının yanyana yaşadığı coğrafyalarda örneğin birçok Balkan ülkesinde de benzer şekilde köprü rolü iki arda olmak bir “nev-i şahsına münhasır olma” hali

olarak söylemlerde yerini almaktadır. (Evstatiev, 2005: 43-45) Köprü metaforu dışında Türkiye ile ilgili farklı jeopolitik imgelemler de vardır; bu imgeler belli dönemlerde popüler kültür üzerinden vücut bulmaktadır. Yanık'ın analizlerine göre "Kurtlar Vadisi Irak" filmi, Fatih Akın, Orhan Pamuk gibi ünlü isimlerin eserleri üzerinden "jeopolitiğin gündelik yansımalarını" ortaya konabilir. Yanık'a göre "Kurtlar Vadisi Irak filmi, dönemin siyasi seçkinlerinin de Türkiye'yi konumlandığı jeopolitik zihniyet ile benzer şekillerde Ortadoğu bölgesinde bir düzen kurucu ülke modelini, popüler kültür aracılığıyla sağlamlaştırmaktadır". Hatta Yanık'n ifadesiyle "Türkiye'nin sahip olduğu zorlu coğrafyanın ve imparatorluk bakiyesinin, Türkiye'ye özel bir misyon yüklediği inancı bu film aracılığıyla yeniden üretilmektedir" (Yanık 2015: 160). Fatih Akın ve Orhan Pamuk'ın eserlerinde ise; Türkiye'nin çokkültürlü ve çok katmanlı kimliklerinin, spesifik bir coğrafyaya ait olmama halinin ve arada kalmışlığının altı çizilmektedir. Yanık'ın analizleri Türkiye'nin coğrafi kimliği ile ilgili pek çok farklı hikâyenin ve sorunsalın popüler kültür ve söylem aracılığıyla yeniden üretildiğine dikkat çeker; bu durum da coğrafi kimlik ve algı kalıplarının toplumsal siyasal kalıplarla nasıl iç içe girdiğinin somut bir işaretidir.

Özetle, yukarıda andığımız çalışmalar, mevcut konvansiyonel söylemi deşifre ederek bize Türkiye'de jeopolitikanın hangi coğrafi imgelemler üzerinden kurgulandığını göstermek açısından jeozofik yaklaşımın önünü açacak potansiyeller barındırmaktadır. Eleştirel çalışmalar bize gösterir ki jeopolitik, hala gerek Türkiye gerekse başka ülke örneklerinde, dünya siyasetini okuma biçimi olarak en sık başvurulan açıklayıcı çerçevelerden biridir. Türkiye'de çoğu zaman dış politikadan konuşurken jeopolitikten başka bir şey anlamayacağına yönelik konvansiyonel bir söylem vardır. Konvansiyonel analizlerde jeopolitik öyle bir inceleme biçimi olarak sunulur ki, başka hiçbir açıklama modeline ihtiyaç duyulmaksızın dünya siyasetinin ve uluslararası ilişkilerin anlaşılmasında yeterli olduğu ima edilir. Dolayısıyla, sanki "jeopolitikanın kodları çözüldüğünde" hem ulusal hem de uluslararası politikanın tüm sırları dökülecek ve "mesele çözülecektir". Bu bakımlardan yukarıda andığımız çalışmalarda gördüğümüz eleştirel jeopolitiğin temel amacı, klasik jeopolitiğin içinde sakladığı iktidar ilişkilerinin eksik ve tutarsız yanlarını tadil ederek farklı bir "jeopolitik hakikat" ortaya koymak değil, aksine o geleneği ve onun hakikat olarak sunduğu bilgi kalıplarını ya da "dogmaları" deşifre etmek, o söylemlerin içinde gömülü olan güç mekanizmalarını görünür kılmaktır.

7. SONUÇ

Küresel coğrafyada ve dünya siyasetinde düşünce kalıpları ve zihniyetler yeniden ve yeniden inşa edilirken bir yandan da dünyada mekân ve coğrafya

algısı son teknolojik gelişmeler ve çoklu perspektiflerle önü alınmaz bir hızla dönüşmektedir. Bu dönüşüm sadece fiziksel değil aynı zamanda kültürel anlamda da ulusları sosyal grupları ve mekânsal aidiyetleri etkilemektedir. Coğrafi bilgi üretim süreçlerinin perspektiflerle ilişki içinde olması, güç ilişkilerinin mantığının deşifre edilmesi, bir bakıma coğrafya disiplinin epistemolojik ve ontolojik varsayımlarını yeniden gözden geçirmesine neden olacaktır. Bu süreçler söz konusu disiplinin kendi gelişim tarihi ve dönüşümü ile de yakından bağlıdır.

Bu makalede öncelikle coğrafya geleneği içindeki dönüm noktalarını ve bu dönüşümleri tetikleyen tarihsel ekol ve anlayışları serimlemeye çalıştık; buna paralel olarak Türkiye'deki dönüşüme öncülük eden mevcut çalışmalar ve yaklaşımları inceledik. İlk etapta Amerikalı coğrafyacı Wright'ın *terra incognitae* argümanından yola çıkarak jeozofi kavramın nasıl temellendiğini 1940'lardan 1960'lara uzanan dönem içinde göstermeye çalıştık. 1970'lere geldiğinde "coğrafi imgelem" kavramının doğuşu ile birlikte siyasi coğrafya çalışmalarının davranışsal ve humanist ekolün nasıl geliştiğine baktık. Türkiye'de coğrafya disiplininin Batı ekolleri ile ilişki kurrarken 1940-1980 arası Avrupa'dan 1980 sonrası ise giderek Amerika'dan esinlenen bir epistemolojik zemin kurduğunu gördük. 2000'lere dek bu epistemolojik zemin pek sorgulanmadan kabul görürken 2000'lerde Türkiye'de eleştirel jeopolitiğin kendine bir alan açmasıyla birlikte "jeozofik" yaklaşımın yeşerme olanaklılığından söz edebiliriz ve sözkonusu eleştirel çalışmaların öncelikle jeopolitik dogmalara yöneldiğini ve jeozofik yaklaşımda olduğu gibi dogmaların üretim süreçlerine dönük önemli değerlendirmeler sunduğunu söyleyebiliriz. Özellikle yukarıda sunduğumuz eleştirel jeopolitik alanındaki örnek çalışmalar bize Türkiye'de de klasik anlayışların masaya yatırıldığı bir döneme girdiğimizi göstermektedir. Konvansiyonel söylemlerin ardındaki mantık çözüldükçe coğrafyanın algılanma şekilleri dönüşecek ve buna istinaden inşa edilen roller de bu dönüşümden nasibini alacaktır. Bu çerçevede coğrafyayı kader gibi algılayan zihniyete alternatif siyasetler doğabilir. Söz konusu dönüşüm tıpkı tarih disiplininde Annales okulunun yarattığı farkındalık gibi coğrafya disiplinine de etki edeceği benzerdir. Nasıl 19. yüzyıl tarihçilerinin genel eğilimi olan siyaset, diplomasi ve savaşlar tarihine alternatif olarak, zihniyet tarihi, sosyal tarih, ekonomik tarih, bireyin tarihi gibi tarihin alt dallarını geliştirse coğrafyada da benzer dönüşümlerin yaşanması kaçınılmazdır. Bilindiği gibi 19. yüzyıl tarihçilerinin başka bir özellikleri ise tarihin yıllardan beri süregelen tek boyutlu ve sonsuza kadar devam eden bir devinim olduğu anlayışına da karşı çıkmalarıydı. Benzer şekilde yukarıda ele aldığımız eleştirel çalışmalar da felsefe, mekân, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi disiplinlerinin sentezlenmesi yoluyla mevcut dogmaları sorgulayan jeozofik bir açılım yaratabilir. Jeozofi'den

özellikle kast ettiğimiz mevcut söylemleri bütünsel ve kuşbakışı bir açıdan görebilmek, söylemlerin iç mantıklarının kurgusunu ve güç ilişkilerini gözeterek incelemek ve argümanlarına ayırabilmektir. Bu nedenle çok disiplinli, hem küresel hem de yereli kuşatan araştırma dünyasında jeozofik yaklaşıma duyulan ihtiyaç artacak, bu durum coğrafya disipliniinde giderek bir farkındalık yaratacak ve mekân sallığın tek boyutlu sabit bir zemin olarak değil bizzat dönüşen ve dönüştüren aktif bir ilke olarak ele alınması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Agnew, John (1994), “The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory”, *Review of International Political Economy*, 1 (1): 53-80.

Anaz, Necati (2012), “Siyasi Coğrafyada Yeni Eğilimler ve Popüler Jeopolitik”, Mahmut Gökmen (Der.), *Batı Medyasının Ortadoğu Tasavvuru: Popüler Jeopolitik, Oryantalizm ve Uluslararası İlişkiler* (İstanbul: İlke Yayıncılık): 185-218.

Bekaroğlu, Erdem ve Nuri Yavan (2013), “Modern Türk Coğrafyasının Tarihsel Gelişiminde Batılı Coğrafya Okullarının Etkisi: Ampirik Bir Analiz”, *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1 (1): 49-62.

Bilgin, Pınar (2012), “Turkey’s Geopolitical Dogma”, Guzzini, Stefan (Der.), *The Return of Geopolitics in Europe?* (Cambridge: Cambridge University Press): 151-173.

Bilgin Pınar (2007), “Only Strong States Can Survive in Turkey’s Geography”, *Political Geography*, 26 (7): 740-756.

Corbridge, Stuart (2007), “The (Im)possibility of Development Studies”, *Economy and Society*, 36 (2): 179-211.

Durgun, Sezgi (2013), “Arz’ın Seyahati: Gaia’dan Google Earth’e”, *Felsefelogos*, 50 (1): 7-15.

Durgun, Sezgi (2011) *Memalik-i Şahane’den Vatan’a* (İstanbul: İletişim).

Durgun, Sezgi (2015), “Okul Coğrafyasında Episteme’nin İnşası ve Bugünü”, Yeşiltaş, Murat, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin (Der.), *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar Çarpışan Anlatılar* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları): 95-118.

Erinç, Sırrı (1973), Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’de Coğrafya (Ankara: Başbakanlık Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları).

Erşen, Emre (2015), Türkiye’deki ‘Avrasya Yorumları’: Formel, Pratik ve Popüler Jeopolitik Yansımalar”, Yeşiltaş, Murat, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin (Der.), Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar Çarpışan Anlatılar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları): 229-258.

Evstatiev, Simeon (2005), “Results of the Roundtable on the Contribution of Adult Education in the Context of Christian-Muslim Interaction and Mutual Understanding”, Behlau, Beate Schmidt (Der.), Building Bridges for Dialogue and Understanding (Bonn: Institute for International Cooperation for the Adult German Education Association): 43-48.

Farinelli Franco (2011), “Why America is called America”, Daniels, Stephen et al (Der.) Envisioning Landscapes, Making Worlds (New York: Routledge): 3-12.

Tuathail Gearóid (2008), “Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society”, Journal of Strategic Studies, 22 (2-3): 107-124.

Tuathail, Gearóid (1996), Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space (London: Routledge).

Gregory, Derek (1993), Geographical Imaginations (Oxford: Blackwell).

Harvey, David (1973), Social Justice and the City (Baltimore: John Hopkins Press).

Iggers, George (2011), Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları).

Kolomb, Kristof (1999), Seyir Defterleri, Keşif Yolculukları Günlüğü (İstanbul: Çekirdek Yayınları) (Çev. Sait Maden).

Lefebvre, Henri (1974), The Production of Space (Oxford: Blackwell) (Çev. D. N Smith).

Lowenthal, David (1961), “Geography, Experience, and Imagination: Towards a Geographical Epistemology”, Annals of the Association of American Geographers, 51 (3): 241-260.

Özcan, Gencer (2015), “Türkiye Siyasetinde Jeopolitik Söylem”, Yeşiltaş, Murat, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin (Der.), Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar Çarpışan Anlatılar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları): 157-202.

Özkan Behlül (2014), “Turkey, Davutoğlu and the Idea of Panislamism”, *Survival*, 56 (4): 119-140.

Özkan, Behlül (2015), “Jeopolitik Tahayyül Olarak Yavruvatan”, Yeşiltaş, Murat, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin (Der.), *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar Çarpışan Anlatılar* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları) 267-280.

Özkan, Behlül (2012), *From Adobe of Islam to the Turkish Vatan* (New Haven: Yale University Press).

Şimşek, Ahmet (2012), *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji* (İstanbul: Tarihçi Yayınevi).

Sönmez, Erdem (2009), *Annales Okulu ve Türkiye’de Tarih Yazımı* (İstanbul: Daktylos).

Tuan, Yi Fu (1975), “Images and Mental Maps”, *Annals of Association of American Geographers*, 65 (2): 205-213.

Yanık, Lerna (2009), “Metamorphosis of Metaphors of Vision: ‘Bridging’ Turkey’s Location, Role and Identity”, *Geopolitics*, 14 (3): 531-549.

Yanık, Lerna (2015), “Türkiye’ye Popüler Jeopolitikle Bakmak: Çarpışan Mekânlar, Değişen Timsaller, Çatışan Kimlikler”, Yeşiltaş, Murat, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin (Der.), *Türkiye Dünyanın Neresinde: Hayali Coğrafyalar Çarpışan Anlatılar* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları): 203-232.

Yavan, Nuri (2014), “Batı Coğrafyası Geleneği Üzerine”, *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler* (İstanbul: İdil Yayınları): 17-51.

Yeşiltaş, Murat (2016), *Türkiye’de Ordu ve Jeopolitik Zihniyet* (Ankara: Kadim Yayınları).

Yeşiltaş, Murat, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin (2015), *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar Çarpışan Anlatılar* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları).

Wright, John (1947), “Terrae Incognitae: The Place of the Imagination in Geography”, *Annals of the Association of American Geographers*, 37 (1): 1-15.